162. Fröjels kyrka

Pl. 24

Litteratur: E. Svärdström, Runfynd 1971 (i Fornvännen 1972), s. 255.

Runristning i kalkputs på norra korväggen, 1,88 m V om ingången till sakristian, omedelbart till höger om den därstädes befintliga nischen. Inskriften upptäcktes 1971.

Ristningen är utförd i torr puts. Längd 3,5 cm, runornas höjd 2 cm.

Inskrift:

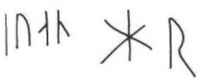

iuan

»Johan»

Till läsningen: Alla runorna är djupt ristade och tydliga, **a** och **n** med ensidiga bistavar. Strax till höger om inskriften står två tecken, 2,5 cm höga, som liknar runorna **h** och **r**, dock av annan karaktär än namnets. De torde ha tillkommit utan samband med detta.

Om namnet *Io(h)an* se G 4.

Inskriften befinner sig inom den målade rankan som inramar nischen. Koret anses vara uppfört senast omkring år 1300. Målningen på korväggen är från förra hälften av 1300-talet. Färg i runföljden visar att den ristats före målningens tillkomst, således vid 1300-talets början. Från slutet av 1200-talet har vi namnet Johan belagt i runinskriften G 163 från Mulde i samma socken, och där tillsammans med namnet Botair, i sin tur känt även från gravstenen G 161 i Fröjels kyrka. För Johans del vågar man dock på grund av namnets stora frekvens icke hävda något samband mellan namnteckningen och Johan på Muldestenen.

163. Mulde, Fröjels sn. Nu i Gotlands Fornsal

Pl. 24

Litteratur: L 1854, S 137, F 60, W 11. C. G. Hilfeling, Resejournal 1799 (hs F m 57: 6 i Kungl. Bibl.), s. 165; J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 157; J. H. Wallman och S. V. Moberg, Anteckningar under en resa sommaren 1833 (hs i Nord. mus.), s. 45; P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 298, Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 192; C. Säve, Brev t. P. A. Säve 30.10.1864 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 636); H. Pipping i VHAA:s Månadsblad 1900, s. 61 f., Gotländska studier (1901), s. 106 f., Runinskrifter undersökta år 1902 (ATA) nr 6, Gutalag och Gutasaga (1905–07), s. lxiv f. not 5; Gotländska kyrkor, utg. af Gotlänningens redaktion, 4 (1901), s. 218; O. v. Friesen, Runenschrift (i J. Hoops, Reallexikon der germanischen Altertumskunde Bd 4, 1918), s. 46 f., Anteckningar 1922 (UUB), Runorna i Sverige (1928), s. 82, Runorna (Nordisk kultur bd 6, 1933), s. 239; E. Wessén, Utkast till manus (ATA).

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning 1799 (a. a. s. 165; återgiven i Liljegren a. a. 1832, Pl. vii); P. A. Säve, teckningar 1864 (Reseberättelse, s. 298, samt S 40 n, s. 192); Pipping, 2 foton 1902 (ATA); J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1922 (UUB); v. Friesen a. a. 1928, s. 83.

Sten, s. k. förflis, med runinskrift. Stenen förvaras nu i Gotlands Fornsal, där den registrerats bland 1917 års förvärv med inv.nr C 3736 och proveniensen »Från Mulde i Fröjel.»

Stenen är tidigast omtalad av C. G. Hilfeling 1799: »Uti Mulde gård i Levide, öfver Husdören, var en liten 3.kantig sten insatt i Muren med följande Inscription; Stenen sades härstädes vara funnen i Iorden,

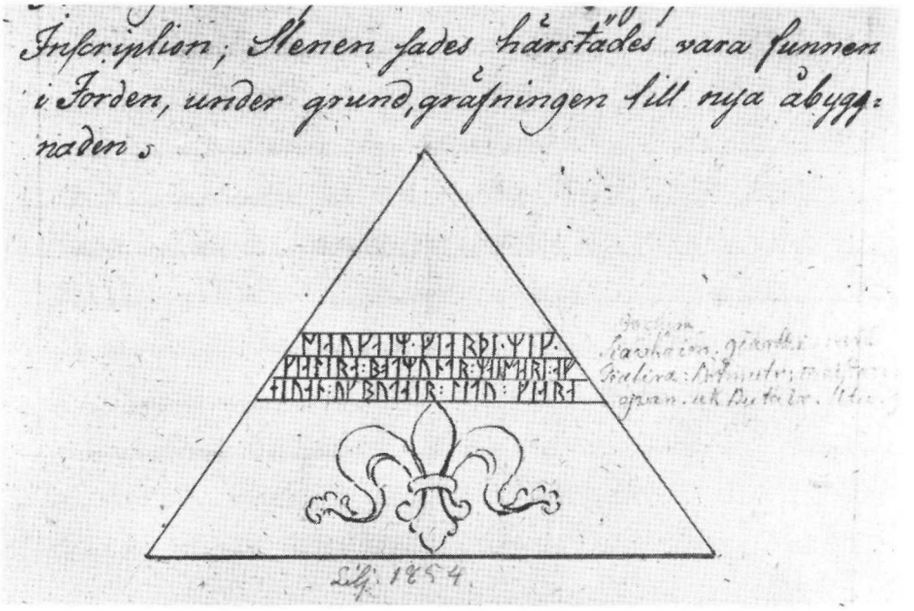

Fig. 18. G 163. Mulde, Fröjels sn. Efter teckning av C. G. Hilfeling.

under grund gräfningen till nya åbyggnaden.» Fig. 18. Den av Hilfeling angivna platsen var alltså sekundär. En tillskrift, »i Fröjel», avsedd att ersätta bestämningen till Levide har strukits över, och orätt sockennamn följer i fortsättningen de litterära uppgifter om inskriften vilka grundar sig på Hilfelings anteckningar (Liljegren, Runlära, samt L 1854; S 137). Lektorn och fornforskaren Johan Haqvin Wallman (1792–1853) gjorde sommaren 1833 en två veckors resa till Gotland. Han uppehöll sig enbart i Visby och de västligaste trakterna av mellersta Gotland. Bl. a. besökte han den 29 juli »Mulde, der en Trekantig runsten – öfversmord med Limfärg runorna endast tummslånga – med en lilja inunder öfver ingången till ett hus afritades. Folket trodde att dören skulle förseglas.» Teckningen ifråga har jag inte återfunnit; de få teckningar av runstenar som finns bevarade från resan är i allmänhet endast otydliga blyertsskisser.

1864 fann P. A. Säve G 163 i Fröjels socken »sittande öfver Bonden Olof Larsson Byanders vid Mulde husdörr» (Reseberättelse 1864), och Carl Säve uttrycker i brev till brodern samma år sin glädje över resultatet av granskningen: »Det var då en kapital sak, att Du fick tag uti *Mulde-stenen* (nämligen i Fråiel, icke i Laivide – ser man på!) och att Du fullkommligen rättat och jämväl alldeles riktigt tydt den rätt krångliga meningen!» H. Pipping antecknar 1902: »Förvarades år 1900 i ett lider. Befanns år 1902 inmurad i en tillbyggnad till boningshuset.» Ett av Pipping 1902 taget foto visar denna stenens nya belägenhet. Av runtexten framgår, att den från början suttit i en källare, sannolikt som förflis över ingången till denna. Senare har den alltså i tur och ordning varit inmurad i minst två byggnader. Ingen av upphovsmännen till anteckningarna ovan har således granskat stenen på dess ursprungliga plats.

Grå kalksten. Stenen har formen av en liksidig triangel med översta spetsen avrundad. Bredd vid basen 62 cm, höjd 54 cm, tjocklek 5–17 cm. Stenens framsida har upptill tre rader med runor, väl bevarade, därunder en stor och elegant tecknad fransk lilja. Inskriften börjar i den nedersta raden med ett korsformigt skiljetecken, därefter läses mellanraden och sist övre raden.

Inskrift:

+ iuan uk butair : l̥itu giara kialera : botmundr maisteri : af siaunaim · giarði mik

»Johan och Botair läto göra källaren. Botmund mästare från Sjonhem gjorde mig.»

Till läsningen: Runorna **a**, **n**, **t** (och **d**) har ensidiga bistavar, **o** dubbelsidig, **s** har gotländsk form. Intet skiljetecken efter 4 **n**, 6 **k**, 16 **u**, 21 **a**, 36 **r**, 46 **f**, 60 **i**, 63 **k**. 14 **i** är skadad genom bortslag; endast övre delen är bevarad. 17 **g** är tydligt stungen. 25 **l** är stungen med en tydlig, rund prick, vilket anger långt, dentalt *l*-ljud. 26 **e** och 42 **e** är tydligt stungna, likaså 35 **d**. Runorna 29–44 **botmundrmaisteri** står påfallande tätt, särskilt i jämförelse med övre radens. Alla runorna 47–54 **siaunaim** är fullt säkra. Ett bortslag t. h. om 51 **n** kan dock förklara Hilfelings läsning **k**. Skiljetecknet efter 54 **m** består av en enda punkt. 55 **g** och 59 **ð** är tydligt stungna.

Hilfeling har uppfattat det inledande korset som en **e**-runa, första ordet alltså **eiuan**. Vidare läser Hilfeling: 22–28 **kialira**, 37–44 **maistari**; 47–54 **siaukaim**, till vilket Carl Säve i anm. 126 till S 137, alltså före P. A. Säves granskning, anmärker: »i st. f. detta obegripliga namn, torde der stå Siaugair (isl. Sægeirr) eller något dylikt»; 55–60 **giarþi**. Både Liljegren och till en början Carl Säve har följt Hilfeling och därtill läst inskriftens tre rader uppifrån och nedåt, varigenom de fått fram en helt förvirrande text. P. A. Säve (1864) tycks ha varit den förste, som har läst textraderna i rätt ordningsföljd och – som brodern framhåller – »jämväl alldeles riktigt tydt den rätt krångliga meningen». P. A. Säves, H. Pippings (1902), O. v. Friesens (1922) och E. Wesséns (1954) läsningar överensstämmer helt med den ovan hävdade.

Om namnet *Io(h)an* se G 4, om *Bot(g)air* G 36. Det sällsynta *Botmundr* förekommer också i G 78, 198, 207, 208, se G 198. Om växlingen *Bot- : But-* i gotländska personnamn se Herbert Gustavson, Gutamålet 1 (1940), s. 193. Namnet *Bot(g)air* förekommer också på gravstenen G 161 i Fröjels kyrka. Eftersom namnet är relativt sällsynt, är det inte omöjligt, att den gravlagde är samme man som medverkade till källarbygget eller befryndad med denne. *Io(h)an* är däremot ett alltför vanligt namn för att man skall våga förbinda G 163 med den ristade namnteckningen G 162 i kyrkan.

47–54 **siaunaim** återger namnet på socknen Sjonhem, belägen 2 1/4 mil NO om Mulde, i en sockenförteckning från 1300-talet *Sianeym* (G. Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid 1, 1892, s. 54).

Om ändelsen *-eri* i **maisteri** och i **kialera** (ack.) se H. Pipping, Gotländska studier (1901), s. 105 f., N. Lithberg och E. Wessén, Den gotländska runkalendern 1328 (1939), s. 128 med där cit. litt. Ordet *maisteri* förekommer även i runinskrifterna G 36, G 104: E k, S 3 Fårö k:a, S 35 Hellvi k:a, DR 373 Åkirkeby, Bornholm.

Enligt Carl Säve avses med **mik** källaren, likaså enligt v. Friesen (a. a. 1928): »... mig (dvs. källaren)». Det är mera naturligt, som E. Wessén föreslagit, att det är stenen med sin inskrift, som tänkes tala. Botmund från Sjonhem har sålunda varit stenmästaren som signerat sitt verk. Vi känner inga andra alster av Botmunds hand, men Muldestenens höga kvalitet talar för att han har varit väl förtrogen med tidens mönster och dekor. Titeln ger också en antydan om, att mäster Botmund kan ha varit verksam i den merendels anonyma gotländska kyrkokonsten under slutet av 1200-talet, tiden för Muldestenens tillkomst.

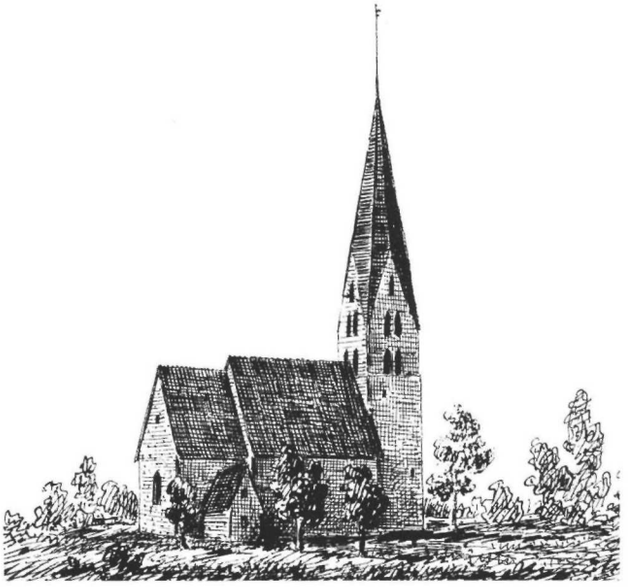

Klinte kyrka

Av den nuvarande kyrkan är det äldsta partiet tornets nedre del, som har uppförts under 1200-talets förra hälft. Koret och långhuset har tillkommit omkring 1300, tornets påbyggnad samtidigt eller något senare.

De runinskrifter som tidigast – före 1720 – uppmärksammades är G 165, G 167 och G 168, av vilka finns summariska teckningar i J. Peringskiölds Monumenta. G 165 låg då inne i kyrkan »brede wid altaret», de andra två fanns på kyrkogården. Från mitten av 1700-talet finns i Georg Wallins Analecta Gothlandica uppteckningar av, förutom de tidigare kända G 167 och G 168, även G 166, alla tre lokaliserade till kyrkogården; däremot ingen notis om G 165.

År 1799 gör C. G. Hilfeling i själva kyrkan »på stora gången» ett nyfynd, G 164, och kunde samtidigt på kyrkogården »söder om kyrkan» identifiera de tidigare kända G 166 och G 167. Dessutom noterar han: »2:ne aldeles förnötte Runstenar lågo ännu på samma sida men aldeles oläselige» (S 112, 113). Den ena av dessa »oläselige» är med all sannolikhet den mycket förslitna G 169 som påträffades 1971. Hilfeling nämner ingenting om G 165.

N. J. Ekdahl antecknar 1826 G 164 i kyrkan och G 167 på kyrkogården. Kyrkoinventariet 1830 förklarar kort: »Runstenar finnas icke. Likstenar: Flere å Kyrkogården, men utan all märkvärdighet.» J. G. Liljegren, Runurkunder (1833), registrerar fem runinskrifter (L 1751–1755), dvs. alla de kända utom G 165, som synbarligen fallit helt i glömska, och den försvunna G 168.

Carl Säve hänvisar i Gutniska urkunder (1859) till Liljegrens Runurkunder med dess fem inskrifter och antecknar om G 164: »denne och nästföljande 4 runstenar hafva ej blifvit eftersökte». Först år 1864 skedde brodern P. A. Säves inventering i Klinte, som resulterade i anteckningar om de fyra stenarna G 164 och G 165 i själva kyrkan samt G 166 och G 167 på kyrkogården; ingenting om de övriga. Nu har tydligen G 165 återfunnits »uti stor-gången». P. A. Säves iakttagelser 1864 torde ha föranlett en framställning från Riksantikvarien till församlingen. På denna lämnades följande svar i en skrivelse från kyrkoherden i Klinte Carl Ahlberg till riksantikvarien B. E. Hildebrand den 11 augusti 1869 (ATA): »Härmed får jag angående Runstenarna i Klinte kyrka ödmjukeligen meddela, att församlingen vid hållen kyrko-

stämma d. 19 Juli förklarade sig icke vilja bekosta deras upptagande från Kyrkogolfvet och placerande annorstädes, af skäl, att stenarna icke äro af synnerligt värde, enär runskrifterna till stor del äro afnötta och oläsliga, uttalade församlingen den önskan, att, då kyrkans golf år 1865 med ej obetydlig kostnad blifvit omlagdt, ifrågavarande stenar måtte få ligga orubbade.» I Säves samling av teckningar i Uppsala universitetsbibliotek (hs S 170 II) finns inlagt ett blad med påskriften »Runstenar i Klinte på Gotland. Från Alfred Ahlander v. p. l. Klinte juli 1886», som innehåller uppgift om de fyra inskrifterna G 164 »stor sten midt i kyrkan», G 165 »(nyfunnen) i kyrkan, nordvest om N:o 1», G 167 »midtför sydöstra portalen», G 166 »vid östra kyrkogårdsmuren» och som bekräftar stenarnas belägenhet i kyrkan respektive på kyrkogården.

Två av gravstenarna granskades 1902 av Hugo Pipping. Den ena var G 165, varav det större stycket vid detta tillfälle upptogs ur kyrkgolvet och »uppställdes mot tornets södra portal». Avsikten var, att stenen sedan åter skulle flyttas inomhus. Den andra stenen som Pipping studerade var G 167, som då ännu låg kvar på sin förra plats söder om kyrkan.

Vid Otto von Friesens besök 1923 kunde endast två av de runristade gravstenarna identifieras, G 164 och G 166, den sistnämnda fortfarande stående vid östra kyrkogårdsmuren. De övriga efterforskades förgäves. I samband med kyrkorestaureringen 1933 flyttades G 166 in i kyrkan och fick sin nuvarande plats i korgolvet. G 164 och G 166 granskades 1944 och 1961 av Elias Wessén, som samtidigt förgäves sökte efter de andra stenarna.

Först 1970–71 återfanns, delvis med hjälp av ortsbor, G 167 och större delen av G 165 samt den mycket slitna G 169. En av de tidigast kända, G 168, är fortfarande förkommen liksom den andra av Hilfelings »oläselige» (S 113).

I samband med restaurering framkom vintern 1977 vid avlägsnandet av yngre väggputs i tornkammarens bottenvåning figurristningar och runklotter, där endast några mycket fragmentariska runföljder kunde urskiljas. Eftersom numreringen då var genomförd och manuskriptet färdigställt för tryckning, gavs inskrifterna tilläggsnummer, G 221, 222.

164. Klinte kyrka

Pl. 25

Litteratur: L 1751, S 109, F 135, W 112. C. G. Hilfeling, Resejournal 1799 (hs F m 57:6 i Kungl. Bibl.), s. 166; N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826 (ATA), s. 15, Sammandrag av dagboken, s. 3; J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 152; W. Uppström, Brev t. C. Säve 17.8.1864 (i C. Säve, Runologiska anteckningar 21, ATA); C. Säve, Brev t. P. A. Säve 28.8.1864 (avskr. i hs R 623:5 i UUB, s. 632); P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 294 f., Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 190 f.; C. Ahlberg, Skrivelse t. B. E. Hildebrand 11.8.1869 (ATA); A. Ahlander, Runstenar i Klinte på Gotland (anteckningsblad juli 1886 i P. A. Säves saml. S 170 II i UUB); H. Pipping i VHAA:s Månadsblad 1900, s. 55; N. Tiberg, Anteckningar 1.7.1922 (Ulma 6260:9); PM diar.-nr 24/1923 (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar 1923, 1936 (UUB), s. 106 f., ds i Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 328; S. Ekbo, Uppkomsten av supinum i de germanska språken (Upps. Univ. Årsskr. 1943:7), s. 23 not; G. Sjöborg t. Riksantikvarieämbetet 7.3.1946 (ATA); E. Wessén, Utkast till manus (ATA).

Äldre avbildningar: Ekdahl, teckning i a. a. Sammandrag; J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1923 (ATA); A. Edle foto 1936 (ATA); I. Anderson o. E. Wessén foto 1961 (ATA).

Gravhäll med runinskrift. Den ligger mitt i stora gången i långhuset, 7 m Ö om södra ingången. Stenens högra kant täckes av det norra bänkkvarteret, varigenom en del av inskriften är oåtkomlig. Vid olika tillfällen, under senare hälften av 1860-talet samt på 1920- och 1940-talen, har det funnits planer på att ta upp stenen ur golvet eller i varje fall frigöra hela ristningen, men dessa har aldrig satts i verket. Att lösgöra bänkkvarteret innebär stora praktiska svårigheter. En friläggning diskuterades senast 1974 i samband med vissa restaureringsarbeten men ansågs inte realistisk.

Stenen låg redan när den första gången, 1799, observerades av C. G. Hilfeling »på stora gången». Här noterades den också av N. J. Ekdahl 1826, »på gången nära vid stora dörren», och av P. A. Säve 1864,